

Ο ΧΩΡΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΓΩΓΗ

Ὑπὸ κ. ΣΤΡ. Κ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

I

«Ἡ ἐργασία δὲν εἶναι ἐμπόρευμα, ἀλλὰ βασικὸν πρόβλημα, κύριος παράγων τοῦ πλοῦτου, βασικὴ ἀξία τῆς ζωῆς»

Ἡ σύγχρονος Ἀγωγή τοῦ Πολίτου ἀνεπτύχθη καὶ εἰς ἕκτασιν καὶ εἰς βάθος. Περιλαμβάνει πάντοτε ὑποδείξεις ζωῆς μέσα εἰς μίαν ὠργανωμένην πολιτείαν, ὑποδείξεις αἱ ὁποῖαι μετεβλήθησαν ἤδη ἢ διαμορφοῦνται σὺν τῷ χρόνῳ μὲ γοργὴν καὶ ἐπιταχυνομένην ταχύτητα εἰς κανόνας δικαίου. Ζῶμεν ἐποχὴν, ἣτις κατ' ἀνάγκην, μετὰ τὴν δευτέραν βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν, τῆς ὁποίας σημεῖον ἀπαρχῆς εἶναι ἡ ἀτομικὴ βόμβα ἢ ριφθεῖσα εἰς τὴν Χιροσίμα, τὸ Ἰδανικὸν εἶναι ὁ ἐξανθρωπισμένος παραγωγός, ἐνῶ ἄλλοτε ἦτο ὁ ἥρωας ὁ θεοποιοῦμενος ἢ ἡ μορφή τῆς κλασσικῆς περιόδου ἢ ὁ ἱππότης τοῦ μεσαιῶνος ἢ ὁ δυναμικὸς ἄνθρωπος τῆς Ἀναγεννήσεως ἢ ὁ μὲ καλοὺς τρόπους (bien élevé) τοῦ 15ου αἰῶνος ἢ ὁ φωτισμένος μετὰ τοὺς Ἐγκυκλοπαιδιστὰς ἢ ὁ ἐπιχειρηματίας τοῦ 19ου αἰῶνος. Μετὰ τὴν πρώτην ἀκόμη βιομηχανικὴν ἐπανάστασιν, ἀντικατεστάθησαν τὰ παλαιὰ πρότυπα μὲ τὸν ἐξανθρωπισμένον παραγωγόν, διότι ἡ ἐργασία, ἀπὸ κατὰρα τοῦ Θεοῦ, κατέστη ὄχι μόνον κύριον πρόβλημα τῆς παραγωγῆς ἀλλὰ καὶ βασικὴ ἀξία τῆς ζωῆς.

Σύνθημα ἀλλὰ καὶ κήρυγμα θεμελιῶδες, ἀντηχοῦν εἰς ὅλον τὸν κόσμον σήμερον, εἶναι ἡ «παραγωγικότης», δηλαδὴ ἡ αὔξησις τῆς παραγωγῆς διὰ τοῦ καταλληλοτέρου συνδυασμοῦ τῶν συντελεστῶν τῆς, ὄχι ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀτόμων ἀλλὰ τοῦ συνόλου, ἀπαρτιζομένου ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου ἀπὸ οἰκονομικὰς μονάδας προωρισμένας, κυρίως, ὄχι διὰ νὰ πλουτίσουν μόνον τὸν κεφαλαιοῦχον, ἀλλὰ διὰ νὰ συντελέσουν εἰς τὴν εὐημερίαν ὅλων. Δὲν πρόκειται περὶ σχήματος λόγου, ἀλλὰ περὶ ἐπιτακτικῆς νέας κατευθύνσεως, ἐπιβληθείσης ἀπὸ τὰς νέας κοινωνικο — οἰκονομικὰς συνθήκας, ἰδίᾳ τῆς μεταπολεμικῆς ζωῆς.

Ἄλλοτε, ὑπὸ τὸ συντεχνιακὸν καθεστῶς, ἡ ἐργασία εἰς τὰ Ἐργαστήρια ἐρρυθμίζετο ἀπὸ τοὺς Κανονισμοὺς τῶν Συντεχνιῶν, ἢ ἐκτέλεσις τῶν ὁποίων ἀνετίθετο εἰς τοὺς ἐντεταλμένους πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀλλὰ καὶ τῶν ὁποίων κανόνων ἢ παράβασις ἀπετέλει παράβασιν ὄρκου καὶ πρόκλησιν τῆς ὀργῆς τοῦ προστάτου τῆς Συντεχνίας Ἁγίου. Αὐτὴν τὴν ὀργὴν ἐφοβοῦντο τὰ μέλη τῆς Συντεχνίας περισσότερον καὶ ἀπὸ τὴν τιμωρίαν τῶν ἀρμοδίων ἢ τοῦ Βασιλέως ὅταν οὗτος ἠδύνατο νὰ ἐπέμβῃ, ἢ τῶν Παρλαμεντῶν. Συνεπῶς, κατ' οὐσίαν ἐπρόκειτο σχεδὸν περὶ κανόνων δικαίου, ἱερολογημένων μάλιστα καὶ ὄχι περὶ ἀπλῶν κανόνων καλῆς συμπεριφορᾶς.

Ἡ ἐργασία διείπετο καὶ ἀπὸ ἓνα ἰδανικόν. Κάθε ἐργαστήριον ἢ ἀκόμη

κάθε Συντεχνία ἐφιλοδόξει νὰ παρουσιάσῃ καλὴν ποιότητα ἢ καλλιτεχνικὴν ἐκδήλωσιν, καὶ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐπεδίδοντο ὅλοι, ἀπὸ τοῦ πάτρωνος μέχρι τοῦ μαθητευομένου. Εἰς τὸν χῶρον τῆς ἐργασίας ὑπῆρχε μία κοινὴ ἀντίληψις, κοινὸς σκοπός, κοινὸν ἰδεῶδες· δι' αὐτὸ δὲ καὶ αἱ σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐργαζομένων ἦσαν ἢ ἔπρεπε νὰ ἦσαν καθαρῶς πατριαρχικαί.

« Ἡ πτωχεία, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν ὑπάρχη, υποβιβάζει τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἀποτελεῖ ἀνασχετικὸν παράγοντα τῆς προόδου καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ συνόλου, ὅπως καὶ κίνδυνον διὰ τὴν ὁμαλὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν ».

Ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάστασις καὶ τὸ προκῦψαν «φιλελεύθερον ἀστικὸν καθεστῶς» (1) ἀνέτρεψαν καὶ κατήργησαν τὰς σχέσεις αὐτάς, ὡς ἐμποδιζούσας τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν ἐπίτευξιν μείζονος κέρδους, διότι τὸ κέρδος ἦτο ὁ μοναδικὸς σκοπός. Αἱ φιλελεύθεραι περὶ οἰκονομίας ἀντιλήψεις δὲν ἐπέτρεπον θέσπισιν κανόνων ρυθμιζόντων τὴν ἐργασίαν, διότι αὐτὴν διεῖπεν ἡ ἀπόλυτος θέλησις τοῦ ἐργοδότη (2).

Οὕτω πῶς, μέσα εἰς τὸν κοινὸν χῶρον τῆς ἐργασίας, διαμορφοῦνται μὲ νέα ἰδανικά, νέαι σχέσεις προϊσταμένων πρὸς τοὺς ὑφισταμένους καὶ τάνάπαλιν, ὡς καὶ νέαι σχέσεις συναδέλφων, διότι, παρὰ τὰς διαφορὰς βαθμῶν καὶ ἀπολαυῶν, δημιουργεῖται κατ' ἀνάγκην πνεῦμα συνεργασίας διὰ τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὸν σύγχρονον ὄρον (3), ὁ ὁποῖος ἐπιβλήθη διεθνῶς, διὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν ὀρθὸν ἀλλὰ ψυχρὸν ὄρον τῆς «ἐπισημονικῆς, τῆς ἐλλόγου ὀργανώσεως τῆς ἐργασίας», ὄρον προκῦψαντα ἀπὸ τὰς μεγαλοφυεῖς παρατηρήσεις καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ μεγάλου ὀργανωτοῦ Τάυλορ. Ἄλλ' οὕτω πῶς κανόνες καλῆς συμπεριφορᾶς μετεβλήθησαν εἰς κανόνας δημοσίου χαρακτῆρος, ἐξ οὗ καὶ ἡ Πολιτικὴ Ἀγωγή δέον νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὸ πῶς νὰ ἐξυπηρετήσωμεν τὸν ἄνθρωπον, πῶς νὰ ἀνυψώσωμεν τὸ Σύνολον, μέσα εἰς

1) Ὁ Κάρολος Φουριέ, μίγμα μεγαλοφυΐας καὶ παιδαριωδίας, κατήγγειλεν ὅτι οἱ ἐπαναστάται τοῦ 89 ἐθύσαν τὰς πραγματικὰς ἐλευθερίας, οἰκονομικοῦ καὶ συγχρόνως κοινωνικοῦ περιεχομένου, διότι ἡ κυρία των προσπάθεια κατέτεινε νὰ ἐξασφαλισθῇ εἰς τοὺς πολίτας ἀφ' ἑνὸς τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι — καὶ μάλιστα ὄχι εἰς ὅλους — καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸ παντὸς τὸ δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας.

2) Εἰς τὴν μελέτην μας «Οἱ γενεσιουργοὶ λόγοι τῆς Κοινωνικῆς Πολιτικῆς» (ἐκδόσις Κ.Κ.Σ.) ἔχομεν ἐξηγήσει τοὺς παράγοντας, πολιτικούς, οἰκονομικούς, ψυχολογικούς, ἠθικούς, πνευματικούς, οἱ ὅποιοι διεμόρφωσαν τὴν ἐργατικὴν πολιτικὴν καὶ τὸ ἐργατικὸν Δίκαιον χάριν βεβαίως τῶν ἐργατῶν κατὰ πρῶτον λόγον. Σήμερον ὀμιλοῦμεν περὶ Κοινωνικῆς Πολιτικῆς καὶ Κοινωνικοῦ Δικαίου, ὑπὸ τὴν ὀρθὴν ἔνοιαν τῆς προστασίας ὅλων τῶν ἀπασχολομένων εἰς τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν (ἐργοδοτῶν, διευθυντῶν, ὑπαλλήλων, ἐργατῶν).

3) Ὁ ὄρος οὗτος διευτυπώθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν Ἀμερικὴν, καὶ φωτεινός, πράγματι, ἐρμηνευτὴς του ἐν Εὐρώπῃ ὑπῆρξεν ὁ Jean Fonrastié (1947), εἰς τῶν μεγαλυτέρων συγχρόνων οἰκονομολόγων καὶ κοινωνιολόγων, ὁ ὁποῖος ἐτίμησε τὴν Σχολὴν μας διὰ σειρὰς διαλέξεών του. Εἶναι δίκαιον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Καθηγητὴς κ. Ι. Χρυσόχοῦ καὶ ἐγὼ ὀμιλήσαμεν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἰς τὴν Βιομηχανικὴν Σχολὴν ἀπὸ τοῦ 1945 (ἰδὲ καὶ ὀμιλίαν μου ἀναδημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 12 τεύχος τῶν Νέων τῆς ΑΣΒΣ).

τὸ ὁποῖον ἐλευθέρως νὰ κινῆται τὸ ἄτομον, πῶς νὰ ἐργασθῶμεν ἀποδοτικώ-
τερον, ὄχι διὰ νὰ καταστῶμεν δοῦλοι, ἀλλὰ κύριοι τῶν μέσων τῆς παραγω-
γῆς, ὀργανοῦντες αὐτὴν καλύτερον, ὑπερήφανοι διὰ τὰ τεχνικά μας ἐπιτεύ-
γματα. Πῶς νὰ αὐξήσωμεν τὴν παραγωγὴν καὶ νὰ πολλαπλασιάσωμεν τὰ ἀγα-
θὰ καὶ νὰ τὰ καταστήσωμεν προσιτὰ εἰς ὅλους. Νὰ ἐπιτύχωμεν μὲ τὴν ἔλλο-
γον ὀργάνωσιν τῆς ἐργασίας, μὲ τὴν καλυτέραν καὶ μεγαλυτέραν ἀπόδοσιν
τῆς, μὲ τὴν μείωσιν τοῦ κόστους, μὲ σύγχρονον αὐξησιν τῶν ἀπολαῶν τῶν
ἐργαζομένων, νὰ ἐπιτύχωμεν μίαν Αὔριον εἰς τὴν ὁποίαν, καταργουμένου τοῦ
οἰκονομικοῦ προβλήματος, νὰ δυναθῶμεν νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὴν ἀγωνίαν τοῦ
πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς, διότι ἐκεῖ εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς Αὔριον, νὰ αὐξή-
σωμεν δηλαδὴ πρὸ παντὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Καὶ αὕτη ἡ dignité — διὰ
νὰ μεταχειρισθῶ τὸν τόσον ἐκφραστικὸν γαλλικὸν ὄρον, τὸν διεθνή πλέον —
εἶναι τὸ ὑπέρτατον θέμα τῆς Πολιτικῆς Ἀγωγῆς.

Οὕτω, ἡ Κοινωνικὴ Πρόνοια μετεβλήθη εἰς Κοινωνικὴν Πολιτικὴν, ἡ ὁποία
ἔλαβε τελικῶς τὴν μορφήν κανόνων ἀποτελούντων τὸ Ἐργατικὸν Δίκαιον, καὶ
μάλιστα ὑπὸ τὸ γενικὸν περικάλυμμα τοῦ Δημοσίου Δικαίου. Τὸ κοινωνικὸν
συμφέρον τελικῶς ἐπρυτάνευσεν ὡς κυρίαρχος ἰδέα εἰς τὴν ρύθμισιν τῶν ἄλλοτε
θεωρουμένων ὡς ἰδιωτικῶν σχέσεων μεταξύ ἐργοδότη καὶ ἐργάτου, ἐξ οὗ μί-
α μορφή—συντηρητικὴ τῆς πάλης τῶν τάξεων—ἦτο καὶ ὁ ἀγὼν διὰ τὴν βελτιώ-
σιν τῶν ὄρων ἐργασίας, διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Δικαίου ὅσον τὸ δυνατόν περισ-
σότερον ἐπ' ὠφελεία τοῦ ἐργάτου, παρὰ τὰς ἀντιδράσεις τῶν ἐργοδοτῶν, ἐνῶ
ἡ ἐπαναστατικὴ μορφή τῆς πάλης τῶν τάξεων ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατάργησιν
τοῦ καπιταλιστικοῦ καθεστῶτος καὶ τὴν μεταβολὴν του εἰς σοσιαλιστικόν.

Σήμερον εἰς τὸν κοινὸν χῶρον τῆς ἐργασίας, ὅπου ἄλλοτε ἐκυρίαρχει τὸ
πνεῦμα τῆς ταξικῆς διαφορᾶς, ὑπάρχει, μετὰ τὸν δεῦτερον ἰδίᾳ παγκόσμιον πό-
λεμον, μετὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ καπιταλισμοῦ, μία τεραστίᾳ μεταβολή, ἀποτελέ-
σμα τῶν νέων τεχνικῶν — κοινωνικῶν ὄρων, οἱ ὁποῖοι προέβαλον ὡς γενικώτερον
αἴτημα τῆς ἐποχῆς μας: Νὰ αὐξήσωμεν τὴν παραγωγὴν, ὅσον τὸ δυνατόν πε-
ρισσότερον, ὀργανοῦντες αὐτὴν ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερον ἐπ' ὠφελεία τοῦ
Συνόλου. Οὕτως, ἡ Ἀγωγή ἐκτείνεται εἰς νέαν περιοχὴν βασικῆς πλέον σημα-
σίας, πάντως πολὺ μεγαλυτέρας ἀπὸ τὰς σχέσεις τοῦ πολίτου μὲ τὸ Κράτος,
ἀφοῦ αἱ σχέσεις τῶν ἐργαζομένων ἐντὸς τοῦ χώρου ἐργασίας εἶναι ἀνὰ πᾶσαν
στιγμὴν, ἐνῶ αἱ μετὰ τοῦ Κράτους σχέσεις εἶναι, εὐτυχῶς, σπάνιαι. Εἰσήλθομεν
εἰς νέαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ κύριον θέμα τῆς διοικήσεως, τῶν νόμων, τῆς
πολιτικῆς εἶναι ἡ διοίκησις τῶν πραγμάτων — χάριν τοῦ ἀνθρώπου, πραγματο-
ποιουμένη ἀπὸ ἐξανθρωπισμένους διοικητὰς, ἀντιλαμβανομένους ὅτι σκοπὸς
πλέον δὲν εἶναι τὸ κέρδος, ἀλλὰ, διὰ τῆς μείζονος ἀποδόσεως τῆς ἐργασίας, ἡ
ἐξυπηρέτησις τοῦ Ἀνθρώπου καὶ ὡς παραγωγοῦ καὶ ὡς καταναλωτοῦ. Ὁ ἀν-
θρώπος κατέστη δηλονότι «αὐτοσκοπός», ὅπως ἐβλεπον ἄλλως τε τὸν ἐλεύθε-
ρον ἄνθρωπον οἱ Ἕλληνας τῆς κλασσικῆς περιόδου. Τοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ βασι-
κώτερα θέματα, πλέον, τῆς ζωῆς, μὲ τὸ ὁποῖον δὲν ἀπασχολεῖται μόνον ἡ Πο-
λιτικὴ Οἰκονομία, μετὰ τὴν μαθηματικὴν τῆς μάλιστα ἀπόκλισιν, οὐδὲ τὰ
φρονηματιστικὰ μαθήματα, ζῶντα περισσότερο μὲ τὸ παρελθόν, ἀλλ' ἰδιαί-

τατα ή Πολιτική Ἀγωγή και ή Κοινωνική Ψυχολογία. Ἐξ οὗ και ἐξηγεῖται ή τάσις τῶν συγχρονισμένων Σχολῶν Διοικήσεως πρὸς τὰ προβλήματα τῶν «Ἀνθρωπίνων σχέσεων», μάθημα ἄγνωστον πρὸ τοῦ πολέμου και νῦν καταλαμβάνον ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὸ Πρόγραμμα τῶν Σχολῶν Διοικήσεως (1).

II

«Ὅταν κατανοήσωμεν, ὅτι ὁ βαθύτερος σκοπὸς τῆς ζωῆς, τὸ μυστηριῶδες μῆνυμά της, εἶναι ἡ ἁρμονία τῶν σκοπῶν, τῶν δυνάμεων και τῶν συνειδήσεων, τότε ἡ πρωτοβουλία και ἡ ἱκανότης τῆς παραγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου θὰ καταστῇ ἀπροσμέτρητος».

Ὁ «χῶρος τῆς ἐργασίας» ἔχει πλέον μεταβάλει μορφήν. Ἀπὸ πεδίου ἀπλῆς προσφορᾶς και ζητήσεως τοῦ «Ἐμπορεύματος—Ἐργασία» καθίσταται κέντρον συνεργασίας τῶν συντελεστῶν τοῦ πλοῦτου, τῶν ἐργαζομένων, θὰ ἔλεγον τῶν «συνεργαζομένων», μὲ σαφῆ τὴν ἀντίληψιν, ὅτι «ἡ παραγωγικότης», δηλαδή ή αὐξησις τῆς ἀποδόσεως ὡς μέσον κοινῆς εὐημερίας, πρὸς τὸ συμφέρον δηλονότι ὄλων, δὲν εἶναι ἀπλοῦν «προπαγανδιστικὸν σύνθημα» οὔτε ὑποδείξει τῆς «ἐπιστημονικῆς ὀργανώσεως τῆς ἐργασίας», ή ὁποία ἔθεωρεῖτο ὅτι ἀπεσκόπει τὴν αὐξησιν τοῦ κέρδους, ἀλλὰ κοινωνική ἐπιταγή, ή ὁποία εἰς μὲν τὴν Ἀμερικὴν ἐγινε κοινὴ τῶν ἐργαζομένων συνειδήσις εἰς δὲ τὴν Ρωσσίαν ἐξανασκασμὸς ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ σταχανοβισμού. Αὐτὴ εἶναι ή διαφορὰ τῶν δύο συστημάτων, ή ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν διαφορὰν τῶν καθεστώτων.

Ἡ νέα ὁμως ἀντίληψις περὶ παραγωγικότητος δημιουργεῖ νέαν ἐντελῶς κατάστασιν σχέσεων. Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἔχθρας τοῦ προϊσταμένου και ὑφισταμένου, εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀδιαφορίας μέσα εἰς τὴν ἐργασίαν διὰ τὸν «πληθισὸν ἐργαζόμενον» ἢ τῆς ἀλληλεγγύης τῶν ἐργατῶν, ὅπως και τῶν ὑπαλλήλων, τοῦλάχιστον τῶν κατωτέρων, ἐν ὀνόματι τῆς πάλης τῶν τάξεων, ἀνακύπτουν νέαι σχέσεις ἀμοιβαίας κατανοήσεως, ἀφοῦ ή ἐργασία, πρωταρχικὸς συντελεστής, εἶναι κοινωνικὸν λειτουργημα, βασικὴ ἀξία τῆς ζωῆς και ὄχι ἀπλοῦν ἐμπόρευμα προσφερόμενον ὑπὸ μειονεκτικὸς κατ' ἀνάγκην ὅρους πρὸς τὸν ζητοῦντα, τὸν διαθέτοντα τὸ κεφάλαιον· κοινωνικὸν λειτουργημα, διὰ τὴν ἀμοιβὴν τοῦ ὁποίου δὲν χρειάζεται ή πάλη τῶν τάξεων, ἀλλ' ή συνεννόησις και ή κατανόησις, ἀφοῦ κοινὸς εἶναι ὁ σκοπός. Εἶναι ὁμως ἄξιον τονισμού, διότι φαίνεται περιέργον, ὅτι τελικὸς σκοπὸς δὲν εἶναι ή ἐξυπηρέτησις τῶν παραγωγῶν (ἐργοδοτῶν ἢ ἐργαζομένων), ἀλλ' ή ἐξυπηρέτησις τοῦ ἀνθρώπου ὡς καταναλωτοῦ. Διότι τελικὸς σκοπὸς εἶναι ή διὰ παραγωγῆς διὰ τοῦ αὐτοματισμοῦ μείωσις εἰς τὸ ἐλάχιστον τοῦ ἀνθρωπίνου κόπου. Διαπίστωσις ή ὁποία ἄλλοτε ἠδύνατο νὰ εἶναι τὸ θέμα μυθιστορημάτων τύπου Ἰουλίου Βέρν και ή ὁποία

1) Πρὸς τιμὴν τῆς ή Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς, πρώτη ἴσως ἐν Εὐρώπῃ και πάντως μόνῃ ἐν Ἑλλάδι, καθώρισε κύκλον μαθημάτων «Ἀνθρωπίνου παράγοντος» διακηρύσσουσα ἀπὸ τοῦ 1945, ὅτι ή μεγαλυτέρα μεταπολεμικὴ ἀνακάλυψις, μετὰ τὴν ἀτομικὴν ἐνέργειαν, εἶναι ὁ Ἀνθρώπος (Νέα τῆς Α.Β.Σ., Τεύχος ὑπ' ἀριθ. 12).

σήμερον δὲν εἶναι ἀπλή προσδοκία ἀλλὰ βεβαιότης, τείνουσα ὁμως ἀπὸ τοῦδε νὰ δημιουργήσῃ μέγιστα ἠθικά καὶ πνευματικά προβλήματα, ὄχι πηγάζοντα ἀπὸ τὸν κόπον, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀπὸ τὴν ἀνάπαυσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ μόχθος εἶναι συμφυῆς μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν καὶ κατ' ἀνάγκην μὲ τὴν εὐτυχίαν του, ἀρκεῖ νὰ μὴ εἶναι ἀγωνία διὰ τὴν σήμερον καὶ διὰ τὴν αὔριον (1). Ὁ μόχθος δὲν δύναται νὰ ἐξαλειφθῇ ἀπὸ τὴν ζωὴν, διότι τότε τὴν κόπωσιν τοῦ ἐργαζομένου θὰ διαδεχθῇ ἡ ἀγωνία τῆς ἀναπαύσεως, ἡ ἀνία ἢ καταθλιπτική. θὰ τὴν διαδεχθῇ τότε ἡ πείνα καὶ ἡ δίψα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος, πού εἶναι ἐξίσου μεγάλη μὲ τὴν πείναν καὶ τὴν δίψαν τοῦ ἀνθρώπου πού εὐρίσκεται εἰς τὴν ἔρημον ἢ εἰς τὴν ἄνυδρον καὶ ἄδενδρον ξηρόνησον. Ἐπίσης προβάλλουν ἄλλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἔχει τουίσει ὁ σοφὸς φίλος μας Καθηγητῆς G. Friedman, προερχόμενα κυρίως ἀπὸ τὴν ἀτελή ἢ ἡμιτελή ἐργασίαν τοῦ ἐργαζομένου, μὴ ἔχοντος συνολικὴν ἀντίληψιν τῆς καταβαλλομένης προσπάθειας διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἑνὸς ἀρτίου ἔργου, προβλήματα προερχόμενα ἀπὸ τὴν εἰδίκευσιν καὶ τυποποίησιν. Οὕτως, ὁ ἐργαζόμενος μένει ἀνικανοποίητος ψυχικῶς, μειωμένος πνευματικῶς, ἐνῶ ὑλικῶς ἀμείβεται περισσότερο καὶ εἶναι εἰς θέσιν, ἰδίᾳ ἐν Ἀμερικῇ, νὰ ἰκανοποιήσῃ τὰς ὁλοῦν αὐξανομένης ἀνάγκας του. Καὶ ὁμως τὸ αἴτημα τοῦ ἐργάτου, παρὰ τὴν ὑλικὴν του εὐημερίαν, εἶναι νὰ γίνῃ ἀντιληπτόν, ὅτι ἀποτελεῖ ὠλοκληρωμένη προσωπικότητα διασπωμένην, λόγῳ τοῦ εἶδους τῆς ἐργασίας μὲ τὸν σύγχρονον καταμερισμὸν καὶ εἰδίκευσίν του. Δι' αὐτὸ πολλάκις ὁ ἐργαζόμενος ὡς «χόμπυ» κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀναπαύσεως ἔχει μίαν συνθετικὴν καὶ ὠλοκληρωμένην ἐργασίαν.

Αὐταὶ αἱ σχέσεις μέσα εἰς τὸν χώρον τῆς ἐργασίας κατὰ καὶ μετὰ τὴν ἐργασίαν πρέπει νὰ ἀποτελέσουν τὸ κύριον θέμα τῆς Ἀγωγῆς, διότι ὑπάρχουν ἀνά πάσαν στιγμὴν, ἀλλὰ καὶ διότι σχετίζονται μὲ τὸ κύριον θέμα τῆς ζωῆς, τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν, τὴν εὐημερίαν.

Ἡ Ἐπαγγελματικὴ Ἀγωγή πρέπει νὰ διαμορφώσῃ εἰς τὸν χώρον ἐργασίας κοινωνικὴν ἀντίληψιν καὶ κοινωνικὴν ψυχολογίαν, αὐτὸ πού τώρα καλοῦμεν «ἀνθρωπίνους σχέσεις» ἢ ἀκριβέστερον «σχέσεις ἐργαζομένου» ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεο-ἀνθρωπιστικῶν ἰδεῶν· δηλονότι νὰ ἐμπεδώσῃ τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ἡ συντελουμένη παραγωγὴ σχετίζεται μὲ τὸ σύνολον, μὲ τὸν καταναλωτὴν (2). Νὰ σχηματίσωμεν τὸ αἶσθημα τῆς κοινῆς εὐθύνης ἀπὸ τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς μέχρι τοῦ τελευταίου, νὰ ἀναπτύξωμεν αἶσθημα πρωτοβουλίας καὶ ὄχι ἀπλῆς συμμορφώσεως πρὸς διαταγὰς ἀνωτέρου, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἐπιτυχία τοῦ συστήματος «Κιβώτιον παραπόνων καὶ ἰδεῶν» (3) καὶ ὄχι καταγγελιῶν ἐνθυμιζού-

1) Μὲ πολλὴν συγκίνησιν ἀναλογίζομαι τὴν πρώτην μου ἐν Σύρῳ διάλεξιν (1918) μὲ τὸν περίεργον τίτλον «Ἡ ὀκνηρία μήτηρ πάσης προόδου», ὅπου προσεπάθησα νὰ ἐξηγήσω, ὅτι δύο εἶναι τὰ προβλήματα: πῶς διὰ τοῦ ἐλαχίστου κόπου νὰ πραγματοποιήσωμεν τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν καὶ πῶς νὰ ὀργανώσωμεν τὴν ἀνάπαυσιν τῶν ἐργαζομένων.

2) Ἄλλοτε ἡ ἔννοια τοῦ παραγωγῆς ἦτο σαφῶς διαχωρισμένη ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ καταναλωτοῦ, ἀλλὰ σήμερον κατὰ κανόνα—μὲ ἐξαιρέσεις—ὁ καταναλωτὴς εἶναι ἡ ὑπὲρ ἐξ παραγωγός.

3) Τὸ «Κιβώτιον» τοῦτο ἐφήρμοσεν ἡ Σχολὴ μας ἀπὸ τοῦ 1946.

σῶν τὸ «Boca di Leone» τῆς Βενετσιάνικης κατασκοπείας. Νὰ προωθήσωμεν τὸν αὐτοέλεγχον τῆς ἐργασίας, ὁ ὁποῖος ἀντικαθιστᾷ τὸν ἔλεγχον ἐκ τῶν ἄνω, πρόξενον δυσανασχετήσεων καὶ ἀντιδράσεων.

Οὕτω, ἐνῶ ὁ «σταχανοβισμός» τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων διατάσσει τὸ ἄτομον εἰς τὴν ὁμάδα ἐργασίας, με ἀποτέλεσμα τὴν αὔξησιν τῶν ἐργατικῶν ἀτυχημάτων, τὴν αὔξησιν τῶν ἀσθενειῶν γενικῶς καὶ ὄχι μόνον τῶν ἐπαγγελματικῶν, τὴν πνευματικὴν μείωσιν καὶ τὴν ψυχικὴν κόπωσιν τῶν πρωταθλητῶν τῶν ἀγωνισμάτων, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν νέων, εἰς τὰ ἐλεύθερα κράτη, ὁ ἐξανθρωπισμός τῆς ἐργασίας, ἡ ἐπιστημονικὴ ὀργάνωσις, ἡ ἀνύψωσις τῆς ἐργασίας ὡς πρώτου καὶ θεμελιώδους παράγοντος ἀπέδειξεν, ὅτι δύναται ν' αὔξηθῇ ἡ ἀπόδοσις, δύναται νὰ βελτιωθῇ ἡ παραγωγικότης, χωρὶς νὰ συνθλιβῇ τὸ ἄτομον· ἀντιθέτως δὲ τὸ ἄτομον νὰ καταστῇ συνειδητὸν μέλος μιᾶς ὁμάδος ἐλευθέρων ἀτόμων συνεργαζομένων διὰ τὸ Σύνολον.

Διὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἡ Ἐπαγγελματικὴ ἀγωγή, παύουσα νὰ ἔχη τὸν περιωρισμένον χαρακτήρα τῆς ἄλλοτε, τὸν ὑποπτὸν εἰς τοὺς ἐργαζομένους, καθίσταται καθῆκον ὄχι μόνον τῶν Σχολείων, ἀλλὰ συνδυασμένη ἐνέργεια ποικίλων παραγόντων, γίνεται ἀποτέλεσμα συνδυασμένων ἐνεργειῶν κοινωνικῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς, παραγωγικῆς δηλονότι πολιτικῆς, τῆς ὁποίας πολλοὶ κατ' ἀνάγκην θὰ εἶναι οἱ φορεῖς, ἀρκεῖ ἕκαστος τούτων ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου τῶν ἄλλων.

Σκοπὸς ἐπομένως τῆς Ἐπαγγελματικῆς Ἀγωγῆς εἶναι τὸν διαμορφούμενον τεχνικῶς ἐπαγγελματίαν νὰ τὸν καταστήσῃ ἱκανὸν νὰ ὑψωθῇ ὑπεράνω τῶν περιωρισμένων πλαισίων τοῦ ἐπαγγέλματός του, διὰ νὰ κρίνῃ ἐλευθέρως καὶ ἀνεπηρέαστως, με τὰ διδάγματα τοῦ παρελθόντος, με τὴν κτηθεῖσαν πείραν καὶ μετὰς ἀπαιτήσεις τοῦ μέλλοντος, χωρὶς μονομέρειαν, χωρὶς στενοκαρδὸν συμφεροντολογισμόν, ἀλλὰ με εὐρείαν προοπτικὴν, διὰ τὰ ζητήματα τῆς ἐποχῆς του.

III

«Ἡ τεχνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πρόοδος εἶναι μία πραγματικότητα. Τὸ πρόβλημα εἶναι πῶς διὰ τῆς Δημοκρατίας θὰ ἐξασφαλίσωμεν ἰσόποσον αὔξησιν τῆς ἠθικῆς προόδου».

Ὁ ἐκδημοκρατισμός τῆς οἰκονομίας ὑπόσχεται νὰ φέρῃ εἰς τὸν κόσμον τῆς ἐργασίας τὴν μεγάλην ἐλπίδα τῆς ἐνεργοῦ ἀναμίξεως εἰς τὴν διοίκησιν, ἄνευ τῆς ὁποίας σήμερον πλέον εἰς τὴν ἐποχὴν μας δημιουργεῖται αἰσθημα κατωτερότητας, παρὰ τὴν αὔξησιν τῶν ἡμερομισθίων καὶ τὴν σύγχρονον μείωσιν τῶν ὠρῶν ἐργασίας. Ἡ Οἰκονομικὴ Δημοκρατία, ὀλοκληροῦσα τὸ ἔργον τῆς Πολιτικῆς Δημοκρατίας, ἐσωματῶνει ψυχολογικῶς τοὺς ἐργαζομένους μέσα εἰς τὸν παραγωγικὸν μηχανισμόν καὶ προστατεύει συγχρόνως τὴν κοινωνίαν κατὰ τοῦ τεχνοκρατισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ ἀφ' ἑτέρου. Τότε, ὑπὸ καθεστῶς δημιουργικῆς καθοδηγήσεως, οἰκοδομοῦμεν ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ κατανοήσεως. Τὸ θέμα λοιπὸν καθίσταται σύνθετον: τεχνικὸν καὶ ψυχολογικόν. Τὸ πρῶτον εἶναι ἔργον τῆς Τεχνικῆς, ἀλλὰ τὸ δεύτερον εἶναι θέμα τῆς Κοινωνικῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Κοινωνικῆς Ἀγωγῆς. Εἶναι δηλονότι, ἀπὸ

τῆς δευτέρας αὐτῆς σκοπιᾶς κρινόμενον, θέμα ψυχολογικόν, πολιτικόν, ἠθικόν, οικονομικόν. Ἡ μέχρι τοῦδε μονομερῆς ἄποψις ἐβλεπε τὸ θέμα στενῶς ὡς τεχνικόν, λογιστικόν, κοστολογικόν. Ἄλλ' αἱ ἀπόψεις αὐταί, χρήσιμοι βεβαίως, δὲν βλέπουν εἰς τὸ βάθος παρὰ ἀριθμούς, ἐνῶ εἰς τὸ βάθος ὑπάρχει ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἐκπαίδευσις εἶναι ἠναγκασμένη ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο διὰ τὴν ἀποβῆναι καὶ αὐτὴ παράγων ἑνὸς ἀνθρωπιστικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ πορεία βεβαίως εἶναι μακρὰ καὶ ἐπίπονος εἰς μίαν μάλιστα χώραν ψυχικῶς τραυματισμένην καὶ οικονομικῶς ὑποανεπτυγμένην.

Εἶναι ἄξιον νὰ τονισθῇ ἐδῶ, διότι συνδέεται ἀμεσώτατα μὲ τὸ κύριον πρόβλημα τῆς Πολιτικῆς Ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐργαζόμενος, ἡ ἐπαναστατικὴ μεταβολή, ἡ ὁποία παρετηρήθη σχετικῶς μὲ τὴν μέριμναν ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων. Πρῶτον, ἡ μέριμνα αὕτη ἐπεξετάθη καὶ περιέλαβε μαζί μὲ τοὺς ἐργάτας καὶ τοὺς ἐργοδότες. Ἡ Κυριακὴ ἀνάπαυσις, μέτρον ὑπὲρ τῶν ἐργατῶν, εἶναι συγχρόνως καὶ ὑπὲρ τῶν ἐργοδοτῶν. Δεύτερον, ἡ κοινωνικὴ πρόνοια, ἔργον φιλανθρωπικῆς ἢ θρησκευτικῆς κινήσεως, κατέστη Πολιτικὴ τοῦ Κράτους, ἐμφανιζομένη ἐκάστοτε ὑπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴν μορφήν νόμων, διαταγμάτων καὶ ἀποφάσεων. Τρίτον, ἡ μέριμνα αὕτη, εἴτε ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς προαιρετικῆς κοινωνικῆς προνοίας ἢ ἀπλῶς φιλανθρωπίας εἴτε ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ ὑποχρεωτικοῦ Κοινωνικοῦ Δικαίου, ἔπαυσε νὰ εἶναι θέμα πάλης τάξεων διενεργουμένης ἐν ὀνόματι τοῦ ταξικοῦ διαφορισμοῦ, ἀλλὰ κατέστη εἰς τὰς οικονομικῶς προηγμένας χώρας θέμα αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς πρὸς ἐπίτευξιν τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας.

Εἶναι μεγάλη ἡ διαδρομὴ ἡ πραγματοποιηθεῖσα ἀπὸ τὸ 1919, ὅποτε τὸ Σύνταγμα τῆς Βαϊμάρης καθιέρωσε πρῶτον ὡς ἀρχήν, ὅτι ἕκαστος ἔχει χρέος νὰ ἐργασθῇ, ὅπως ἔχει καὶ τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ μίαν ἐργασίαν (1). Εἶναι ἄξιον σημειώσεως, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ φασιστικὰ καθεστῶτα ὑπεχρεώθησαν ν' ἀκολουθήσουν, πρὸς αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς, πολιτικὴν ὑπὲρ τῶν ἐργαζομένων (2). Οἱ νόμοι τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως εἶναι πολλὰκις ἰσχυρότεροι ἀπὸ τὸ καταθλιπτικὸν βᾶρος μιᾶς ἀνασχετικῆς τῆς προόδου ἀνωμαλίας.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1923 εἰς σέρβος ἐξαιρετος συγγραφεὺς, ὁ Γιοβάνοβιτς, εἶχε τονίσει, ὅτι τὸ «ἀνώτατον σημεῖον ἀποδόσεως» ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν εὐημερίαν διὰ τῆς ἐργασίας καὶ ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην ἐν τῇ παραγωγῇ καὶ ἐν τῇ κοινωνικῇ ὀργανώσει. Οὕτως, ἐτόνιζεν, ἐπιτυγχάνομεν τὸ ἀνώτατον τῆς ἀποδόσεως καὶ τὸ κατώτατον τοῦ κόπου, ὡς καὶ ἴσας δυνατότητας δι' ὅλους τοὺς παραγωγούς. Νομίζω, ὅτι ὁ Γιοβάνοβιτς συνέλαβεν ἐν τῇ πληρότητί του τὸ θέμα τῆς συγχρόνου ἐννοίας τῆς παραγωγικότητος, ἡ ὁποία διαφέρει ἀπὸ τὰς ἀπόψεις περὶ ἀποδόσεως καὶ ἀποτελεσματικότη-

1) Καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα Συντάγματα τῆς Τσεχοσλοβακίας (1920), τῆς Πολωνίας (1921), τῆς Γιουγκοσλαβίας (1921), τῆς Λεττονίας (1922), τῆς Ρουμανίας (1923) καὶ τῆς Ἑλλάδος (1927) ἐπανέλαβον τὴν ἀρχὴν ταύτην.

2) Μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι τὸ σύνθημα «Ἔργασία καὶ Χαρά», ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὑλικῆς ἐξυπηρετήσεως, ἐν τῇ πραγματικότητι ἦτο προσπάθεια ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ὑποδουλώσεως τοῦ ἐργαζομένου εἰς κομματικοὺς σκοπούς.

τητος. Εἰς τὴν παραγωγικότητα συνδυάζεται τὸ κοινωνικὸν μετὰ τοῦ οἰκονομικοῦ στοιχείου, ἐνῶ εἰς τὴν ἀποδοτικότητα καὶ ἀποτελεσματικότητα ἐξετάζονται τὰ θέματα ἀπὸ καθαρῶς οἰκονομικῆς πλευρᾶς. Δι' αὐτὸ αἱ ἔννοιαι αὗται, ψυχραὶ καθ' ἑαυτάς, δὲν κατέκτησαν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ἐνῶ ἡ παραγωγικότης κατέστη διεθνὲς αἴτημα ὄλων τῶν ἐργαζομένων.

Πρῶτοι οἱ Fourier καὶ Proudhon καὶ βραδύτερον ὁ Tarde εἰς τὴν Γαλλίαν, ὁ J. B. Clark, ὁ W. Jemes καὶ ὁ J. Fischer, εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ὅπως καὶ ὁ A. Wagner καὶ G. Schmoller εἰς τὴν Γερμανίαν εἶχον προσέξει καὶ τοὺς φυσιολογικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς παράγοντας, τὰ κίνητρα τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἔξω ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ προσωπικοῦ συμφέροντος καὶ τῶν προσωπικῶν ἀναγκῶν καὶ ἔξω τοῦ ἐνστίκτου τῆς συντηρήσεως.

Ἡ παραγωγικότης εἶναι ἔννοια προκύψασα ἀπὸ τὴν μελέτην αὐτὴν, ἡ ὁποία ἐνεφάνισε συγχρόνως αἰτήματα ὑλικά, ὅπως ἡ αὔξησις τῶν ἡμερομισθίων, ἡ βελτίωσις τῶν ὄρων ὑγιεινῆς τῆς ἐργασίας, ὁ ἐπαγγελματικὸς προσαναταγλισμὸς πρὸς ἀποφυγὴν κόπου καὶ κινδύνων, ὅπως καὶ ἠθικὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν μόρφωσιν, τὴν βιομηχανικὴν δημοκρατίαν, τὴν ρύθμισιν τῶν σχέσεων μέσα εἰς τὸν χῶρον τῆς ἐργασίας. Ἐγένετο ἀντιληπτόν, ὅτι οἱ ἐργάται δὲν ἐπέμεναν πλέον τόσο ἐπὶ τῆς αὔξησεως τῶν ἡμερομισθίων καὶ αἱ διεκδικήσεις των ἐστράφησαν πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν, ἐνῶ συγχρόνως οἱ βιομήχανοι ἀντελαμβάνοντο, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐλαττωθῇ τὸ κόστος—βασικὸν πλέον πρόβλημα—ὄχι διὰ μείωσεως τῶν ἡμερομισθίων, ἣτις ἀποβαίνει εἰς βάρος τῆς ἀπορροφήσεως τῆς ἐργασίας. Ὄλον ἐν αὔξανόμενης παραγωγῆς, ἀλλὰ διὰ μείζονος ἀποδόσεως τῆς ἐργασίας.

Τοῦτο κατενοήθη, ὅτι εἶναι θέμα Ἀγωγῆς τοῦ ἐργατικοῦ κόσμου, ὥστε ἐλευθέρως καὶ συνειδητῶς ὁ ἐργάτης νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν του, ὄχι ὡς ἀγχαρεῖαν, ἀλλ' ὡς κοινωνικὸν λειτούργημα. Ἐκ τῆς νέας αὐτῆς ἀντιλήψεως περὶ διαπαιδαγωγήσεως ἐπήγαγεν ἡ σύγχρονος ἰδέα τῆς παραγωγικότητος. Οὕτω πᾶς, ἐν πρόβλημα οἰκονομικὸν—ἡ αὔξησις τῆς ἀποδόσεως—συνεδέθη μετὰ τὴν Ψυχολογίαν καὶ τὴν Ἀγωγὴν, διὰ νὰ διαμορφωθῇ εἰς μίαν νέαν θεωρίαν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι στενωῶς οἰκονομικὴ ἀλλ' εὐρύτερον κοινωνιολογική. Μετὰ πείραν 150—200 ἐτῶν, ἡ Οἰκονομικὴ κατέληξε νὰ ζητήσῃ στήριγμα εἰς ἄλλας Ἐπιστήμας, ἴσως πλησιέστερον τοῦ ἀνθρώπου, αὐτάς ποὺ καλοῦμεν σήμερον «Μαθήματα τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντος».

Τὸ ὄνειρον τοῦ Καρόλου Φουριέ πραγματοποιεῖται, ὄνειρον ἐνὸς βιομηχανικοῦ μηχανισμοῦ ἐξασφαλίζοντος μίαν μείζονα ἀπόδοσιν τῆς ἐργασίας, ὑπὸ ὄρους ὑγιεινοῦς ἐπιτελουμένης καὶ μετὰ ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ ἐργαζομένου εὐάρεστον. Προσθέτω, ὅτι αἱ ἀξιώσεις τοῦ ἐργάτου, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἄλλοτε ὑλικά προπαντός, ἐμφανίζονται σήμερον ὡς ἀξιώσεις ἀναγνωρίσεώς του ὡς προσωπικότητος, ὡς ἀξιώσεις ἀναγνωρίσεως τῆς ἀνθρωπίνης του ἀξίας. Αὐτὸ σήμερον εἶναι ἀπὸ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς Πολιτικῆς Ἀγωγῆς, συνδυαζομένης μετὰ τὴν γενικωτέραν ἢ τὴν τεχνικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν ἐργατῶν.

Ἡ τεχνικὴ κατάρτισις τοῦ ἐργαζομένου ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν ν' ἀποκτήσῃ μείζονα συνείδησιν τῆς ἀξίας του μέσα εἰς τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν. Ἡ συνεπιεία ταύτης ἐπιστημονικῆ, ἔστω στοιχειώδης, μόρφωσις ἀνοίγει εἰς

αὐτὸν νέους ὀρίζοντας καὶ νέας φιλοδοξίας. Ἡ ἠθική του μόρφωσις γεννᾷ εἰς αὐτὸν τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνικότητος, τῆς ἐθνικῆς ἀλλὰ καὶ συγχρόνως διεθνοῦς ἀλληλεγγύης.

Ἡ Ἀγωγή καθίσταται τότε βασικὸς παράγων αὐξήσεως τῆς ἀποδόσεως, καθιστῶσα συνειδητὸν τὸ κοινωνικὸν λειτουργημὰ τοῦ ἐργαζομένου. Οἱ ἐργαζόμενοι, ἀπὸ μᾶζα, μεταβάλλονται εἰς συνεταιρισμὸν ἀτόμων. Ἡ διαφορά εἶναι πράγματι κολοσσιαία. Ὁ προφητικὸς Φουγιέ εἶχε διακηρύξει, ὅτι μετὰ τὴν διατροφήν ἢ ἐκπαίδευσιν εἶναι ὁ κυριώτερος παράγων τῆς ἀποδόσεως. Ὑπῆρξε μακρὰ ἡ διαδρομὴ ἀπὸ τότε πού ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἀμάθεια ἐθεωροῦντο ὡς ἡ μεγαλύτερα ἐξασφάλισις τοῦ καθεστώτος. Σήμερον ἡ Ἀγωγή καθίσταται, ὡς συμπαραστάτις τῆς Κοινωνικῆς Ψυχολογίας, ὄργανον ἀσφαλῆς τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας. Ἡ Ἀγωγή οὕτως ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα τῆς τεχνικῆς μορφώσεως. Τοῦτο εἰς τὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα ἐπιδιώκεται εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὰ σεμινάρια δι' ὑποχρεωτικῆς καθοδηγήσεως. Ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως καὶ τῆς γνώμης τῶν ἐλευθέρων καθεστώτων εἶναι ἡ εἰδοποιὸς διαφορά ἀπὸ τὴν καθοδήγησιν, τὴν τυφλὴν ὑπακοὴν εἰς οἰανδήποτε ἀνοησίαν τοῦ ἐκάστοτε καθοδηγητοῦ τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ καθεστώτος. Ἡ Ἀγωγή, ἐκπορευομένη ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν, διαμορφώνει χαρακτηριστῆρα εἰς τὸν ἐργαζόμενον· ἡ καθοδήγησις στρεβλώνει τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα. Ἡ μία εἶναι διαφώτισις, ἡ ἄλλη συσκότισις.

Ἡ μόρφωσις εἶναι ἀπελευθερωτικὴ δύναμις. Αὕτη καὶ μόνη δύναται νὰ διευκολύνῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν πολιτικὴν, οικονομικὴν καὶ κοινωνικὴν δημοκρατίαν καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ καθεστῶς εὐημερίας, δικαιοσύνης καὶ ἐλευθερίας, ὥστε ν' ἀποφευχθοῦν αἱ ἐπαναστάσεις, ἡ ἐξαθλίωσις, ἡ ὀπισθοδρομήσις, ὁ ὀλοκληρωτισμὸς οἰασδήποτε μορφῆς.

Οὕτω πως ἡ Ἀγωγή ἔχει πρωταρχικὸν σκοπὸν νὰ ἐξάρῃ τὴν παραγωγικότητα ὡς κοινωνικὸν θεσμὸν καὶ ἐξ αὐτοῦ νὰ καθορίσῃ τὰ Δικαιώματα καὶ τὰς Ὑποχρεώσεις τοῦ Ἐργαζομένου Ἀνθρώπου, εἴτε εἶναι προϊστάμενος, εἴτε εἶναι ὑφιστάμενος, εἴτε εἶναι συνάδελφος εἰς τὴν παραγωγικὴν διαδικασίαν. Τὸ καθεστῶς τοῦ πολίτου τοιοιουτρόπως καθίσταται πληρέστερον καὶ εὐρύτερον, διότι, ὅπως ἀπὸ τόσων ἐτῶν διεκηρύξαμεν, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ πλέον ἄνθρωπος ἔξω τῆς παραγωγῆς, τῆς ὁποίας πάλιν σκοπὸς εἶναι ὁ ἐργαζόμενος ἄνθρωπος. Οἱ νέοι ὄροι τῆς Τεχνικῆς κατέδειξαν, ὅτι τὰ Σχολεῖα εἶναι, μετὰ τὴν παλαιὰν ὀργανωσίαν των, τὴν παλαιὰν νοοτροπίαν των, τὰ παλαιὰ ἰδανικά των, ἐμπόδια εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς, σχολεῖα ἔξω τόπου καὶ χρόνου. Πρέπει νὰ καταστοῦν, ὄχι Σχολεῖα μορφοῦντα στενοκάρδους καὶ κοντοφθαλμοὺς ἀπεξηραμένους καὶ κερδομανεῖς ἐπαγγελματίας ἢ σχολεῖα ὀμφαλοσκοποῦντα καὶ ἀναμνησκόμενα ζηρὸς κανόνες καὶ κενολογοῦντα, ἀλλὰ σχολεῖα ζῶντα καὶ δρῶντα, χρήσιμα εἰς τὴν παραγωγὴν, μετὰ ἕνα ἰδανικόν, τὸν νεοανθρωπισμὸν, καὶ μέσον, μαζί μετὰ τὸ παράδειγμα, πολῦτιμον τὴν Πολιτικὴν Ἀγωγήν, ἡ ὁποία θὰ ἐμποτίσῃ τοὺς νέους μετὰ τὴν συγχρονισμένην ἀντίληψιν τῆς Παιδείας⁽¹⁾ μετὰ

1) Ἰδὲ διάλεξίν μου τῆς 5.11.46 εἰς ΝΕΑ τῆς ΑΒΣ, ὡς καὶ τῆς 10.2.48 εἰς Α' τόμον Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Σχολῆς.

βασμόν καὶ ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν Ἔργασίαν, μὲ σκοπὸν τὴν μὀρφωσιν καὶ δια-
παιδαγωγῶσιν, τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνύψωσιν παντὸς ἐργαζομένου
ἀπὸ τῆς πρώτης βαθμίδος μέχρι τῆς τελευταίας, παντὸς μετέχοντος εἰς τὴν πα-
ραγωγικὴν διαδικασίαν καὶ μόνον ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ δυναμένου νὰ μετᾶσχη
εἰς τὴν διανομὴν καὶ τὴν κατανάλωσιν τοῦ πλοῦτου (!).

Φαίνεται, τῇ ἀληθείᾳ, περιέργον ὅτι αἱ νεο-ἀνθρωπιστικαὶ αὐτὰ ἀντι-
λήψεις ἐνεφανίσθησαν, μετὰ τὸν πρῶτον πόλεμον, εἰς τὴν καπιταλιστικὴν Ἀμε-
ρικὴν, εἰς ἀντίδρασιν κατὰ τῶν ὑπερβολῶν τοῦ ταῦλορισμοῦ. Ἀλλὰ τὴν πηγὴν
τὴν ἔχουν εἰς τὸ γαλλικὸν ἀνθρωπιστικὸν πνεῦμα. Σήμερον εἰς τὴν Γαλλίαν πρω-
τοστατεῖ περὶ τὰς ἀντιλήψεις αὐτὰς ἡ κίνησις τῆς Ὁργανώσεως τῶν Jeunes
Patrons μὲ τὴν τεραστίαν ἐξάπλωσιν καὶ ἐπιρροὴν της. Φυσικὰ ἡ κίνησις αὐτῇ,
ἡ τόσοσν προοδευτικὴ καὶ ἀνθρωπιστικὴ, ἐκπροσωπεῖ τὴν μίαν πλευράν, τὸν
ἐργοδοτικὸν κόσμον, τὸν ἀντιλαμβανόμενον, ὅτι «ἤλλαξεν ὁ ρυθμὸς τοῦ κόσμου»,
ὅπως εἶπε πολὺ σωστὰ ὁ Ἑλλησ ποιητῆς. Ὑπάρχει καὶ ἡ ἄλλη πλευρὰ τῶν
ἐργατῶν, οἱ ὅποιοι ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ θεωρία τῆς πάλης τῶν τάξεων ἔχει
ξεπερασθῆ ἀπὸ τὴν τεχνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἐξέλιξιν. Αἱ προφητεῖαι μιᾶς κατα-
πληκτικῆς μεγαλοφυΐας, τοῦ Καρόλου Μάρξ, δὲν ἐπηλήθευσαν, ἀνεξαρτήτως τοῦ
ὅτι ὁ μαρξισμὸς ἀποτελεῖ πηγὴν ἐμπνεύσεως καὶ καθοδηγήσεως εἰς ἑκατοντάδας
ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Ὁ γράφων τὰς γραμμὰς αὐτὰς δὲν εἶναι μαρξιστῆς,
διότι πιστεύει, ὅτι ὁ μαρξισμὸς εἶναι μὲν μεγίστης ἀξίας, ἀλλὰ ὄχι καὶ ἡ μόνη
μέθοδος ἐρεῦνης τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, ὅπως καὶ δὲν εἶναι ἀντι-μαρξι-
στῆς, διότι δὲν συνειθίζει νὰ εἶναι ἄρνησις. Θέλει νὰ ἐρευνᾷ τὰ θέματα χωρὶς σχη-
ματοποιημένας προκαταλήψεις, μὲ τὸν ρεαλισμὸν ποῦ ἐπιβάλλει αὐτῇ αὐτῇ ἡ
κοινωνικὴ, πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ. Ἀντιμετωπίζει κατὰματα τὴν ἐποχὴν
του, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ Δυτικὸς Κόσμος θ' ἀντιληφθῇ, ὅτι χωρὶς Κοινωνικὴν Δι-
καιοσύνην δὲν ὑπάρχει Ἐλευθερία, ἐνῶ ὁ Ἀνατολικὸς θέλει νὰ πιστεύῃ ὅτι ἡ
Κοινωνικὴ Δικαιοσύνη, τὴν ὁποίαν, ἄλλως τε, δὲν ἐπραγματοποίησέ, δὲν ἔχει
ἀνάγκη τῆς Ἐλευθερίας. Μακάριοι ὅσοι ζητοῦν τὴν πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν
Ἐλευθερίαν καὶ συγχρόνως καὶ ἐνιαίως τὴν Κοινωνικὴν Δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοί,
κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ Εὐαγγελίου, χορτασθήσονται. «Οὐκ ἐπ' ἄρτω ζήσεται ὁ
ἄνθρωπος». Καὶ τὸ δίδαγμα αὐτὸ ἰσχύει καὶ πρὸς τοὺς δύο ἀντιμαχομένους
κόσμους. Δίδαγμα βασικῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς σημασίας. Ἀλλ' ἀπὸ τὰς
ἀντιθέσεις τῶν δύο κόσμων εἶναι ἐπόμενον νὰ προκύψῃ εἰς τὸ μέλλον μία νέα
σύνθεσις ζωῆς, ὅπου ὁ Ἄνθρωπος «θὰ κερδίσῃ τὸν κόσμον ὅλον χωρὶς νὰ χάσῃ
τὴν ψυχὴν του».

Ἐὰν ἡ ἀποψὶς μας αὐτῇ, θεωρουμένη ὡς οὐτοπία, δὲν πραγματοποιηθῇ,
μοῖρα τῆς ὡς ἄνω ἀντιθέσεως «Ἐλευθερίας καὶ Δικαιοσύνης» εἶναι ἡ ὀλοκλη-
ρωτικὴ καταστροφή, διότι ὁ ὀλοκληρωτικὸς παγκόσμιος νέος πόλεμος θὰ εἶναι
ἀναπόφευκτος. Καὶ αἱ δύο περιπτώσεις τῆς παγκοσμίου ἐξελίξεως εἶναι ἐξίσου
δύσκολοι ὅσον καὶ πιθαναί. «Τρίτη λύσις δὲν χωρεῖ».

1) Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ἡ Ἀγωγή τοῦ Πολίτου ἐδιδάχθη ὡς ἴδιον μάθημα τὸ
πρῶτον εἰς τὰς Ἐπαγγελματικὰς Σχολὰς.